

İbn Kemal'in Vakıflarla İlgili Fetvaları Üzerinden Dönemin Sosyal Hayatına Bakış*

Selçuk KIRTEPE¹

Öz

Toplumsal hayatta bireyi ve toplumu ilgilendiren sorunlar yaşanabilir. Bu sorunlar için üretilen çözümler, o toplumun siyasi, hukukî, sosyal ve iktisadi yaşantısı hakkında bilgi sahibi olmaya imkân verir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin yönetim dönemlerinde derlenen fetva mecmuaları o döneme ait veriler sunar. Çünkü fetvalar bireyin dini ve hukuki sorularına yönelik Şeyhülislam tarafından verilen cevaptır. Şeyhülislam İbn Kemal'in vakıflarla ilgili fetvaları dönemin aile kurumu, vakıf mütevellisinin davranışları, gayri-müslim tebaa ile ilişkilere ışık tutabilir. Tarama modellerinden olan betimsel yaklaşım kullanılarak İbn Kemal'in vakıflarla ilgili fetvalarından o dönemin sosyal hayatına dair verilere ulaşılması hedeflenmektedir. Zira bu fetvalar o dönemdeki toplumsal yapı ve sosyal yaşantıya ait verilere sahiptir. Nitekim insanın bireysel ve toplumsal özellikleri kısmi değişikliklerle mevcudiyetini devam ettirmektedir. İnsanın zaafı sebebiyle zaman ve şahıslar değişse bile sorunların mahiyeti değişmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Toplumsal Yapı, Sosyal Yaşantı, Vakıf, Fetva.

Kırtepe, Selçuk. (2023). "İbn Kemal'in Vakıflarla İlgili Fetvaları Üzerinden Dönemin Sosyal Hayatına Bakış". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 7/3 (2023), 355-373.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1274759>

Geliş Tarihi	03.04.2023
Kabul Tarihi	26.09.2023
Yayın Tarihi	30.09.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye, selcuk.kirtepe@gop.edu.tr, 0000-0002-7581-0863.

An Overview of the Social Life of the Period through Ibn Kemal's Fatwas on Foundations*

Selçuk KIRTEPE²

Abstract

There may be problems in social life that concern the individual and society. The solutions produced for these problems allow to have information about the political, legal, social and economic life of that society. In this context, the fatwa journals compiled during the administrative periods of the Ottoman Empire provide data from that period. Because fatwas are the answers given by the Shaykh al-Islam to the religious and legal questions of the individual. The fatwas of Shaykh al-Islam Ibn Kemal on foundations can shed light on the family institution of the period, the behavior of the foundation trustee, and the relations with non-Muslim subjects. By using the descriptive approach, which is one of the scanning models, it is aimed to reach data about the social life of that period from the fatwas of Ibn Kemal on foundations. Because these fatwas have data on the social structure and social life of that period. As a matter of fact, the individual and social characteristics of human beings continue their existence with partial changes. Even if time and people change, the nature of the problems do not change due to human weaknesses.

Keywords: Sociology of Religion, Social Structure, Social Life, Foundation, Fatwa.

Kırtepe, Selçuk. "An Overview of the Social Life of the Period through Ibn Kemal's Fatwas on Foundations", Turkey Journal of Theological Studies, 7/3 (2023), 355-373.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1274759>

Date of Submission	XX.XX.2023
Date of Acceptance	XX.XX.2023
Date of Publication	XX.XX.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

² Assist Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Sciences, Philosophy and Religious Sciences, Tokat, Türkiye, selcuk.kirtepe@gop.edu.tr, 0000-0002-7581-0863.

Giriş

Bireylerin hukuki açıdan yaşadıkları olaylar sosyal yaşantılarına ayna tutabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Toplumu oluşturan bireyler karşı karşıya kaldıkları sorunlar ve soruları çözmek için çaba harcar. İbn Kemal'in yaşadığı dönemde "Şeyhülislamlık/Müftülük" makamı bu çabaya karşılık vermeye çalışmıştır. Bu makama muhataplarınca aksettirilen sorunlarla ilgili gerekli incelemeler yapıldıktan sonra Şeyhülislam tarafından şeri kurallar ve kanunlar çerçevesinde hüküm verilmektedir.³ Gerek verilen hükmün gerekse problemin kendisinin o dönemin sosyo-kültürel yaşantısı hakkında ipuçları içerdiği söylenebilir. Bu çerçevede o dönemdeki sosyal yaşantı hakkında bilgi sahibi olunabilecek ve çıkarımlarda bulunulabilecek alanlardan birisi de vakıflar ile ilgili kadılık makamına iletilen sorunlar ve bunlara yönelik verilen fetvalardır.⁴

Fetva, bir soru hakkında dinî hukuk kurallarına göre çözüm olabilecek hükmün veya cevabın açıklanmasıdır.⁵ Fıkıh açısından ise fetva terimi "fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm" olarak tarif edilmektedir.⁶ Kısaca bir soru üzerine dinin hükmünün bildirilmesi fetva vermek yani ifta olarak isimlendirilir.⁷ Davaları görme, hüküm verme, yargı, yargılama ve hükmü bağlama ise kaza olarak adlandırılır.⁸ Fetva ile kaza arasında hükmün açıklanması açısından bir ortaklık olduğu söylenebilir. Ancak aralarında bağlayıcılık açısından farklılık bulunduğu da belirtilmelidir. Yargı kararı bağlayıcıdır ve devletin müeyyide gücü verilen kararın icra edilmesini sağlar.

Vakıf kurumu ile herhangi bir malın belirli bir amaçla kullanılması hukuki zeminde kayıt altına alınır. Vakıflar bu şekilde resmîleştirilerek sivil toplum kurumu olarak sosyal hayatın akışı içerisinde etkin bir şekilde yer almaktadır. Bu yer alış aynı zamanda onların sosyal hayatın işleyişini yönlendirici bir fonksiyon icra edebilmesini de sağlamaktadır. Zira vakıfların; ticaret yapmak, ihtiyaç sahiplerine destek olmak, eğitim faaliyetlerinde bulunmak ve/veya ortam hazırlamak gibi birçok sosyo-kültürel ve ekonomik faaliyetin gerçekleştirilmesine zemin hazırlama fonksiyonuna sahip olduğu bilinmektedir. Sosyal hayat üzerinde çok yönlü etkilere sahip sivil toplum yapılanması olan bu kurum farklı açılardan ele alınabilir. Vakfeden, vakfın hukuki zemini ve vakfedilenden istifade edenler noktalarında değerlendirmelerde bulunulabilir. Bireysel açıdan yaklaşıldığında vakfedenin amacı, beklentileri ve bu eylemin onda oluşturduğu duygular ele alınarak incelenebilir. Bir başka inceleme konusu ise vakfetme işleminin hukuki boyutlarıdır. Vakıf ile ilgili sınırlılıklar ve sorumlulukların belirlendiği bu noktayla aynı zamanda işlerin ne şekilde yürütüleceğinin de tespit edilmesi sağlanır. Vakfedilen şeylerden istifade edenler ciheti ise bir diğer inceleme konusu olarak değerlendirilebilir. Kimlerin ne şekilde ve ölçüde vakfedilen şeylerden yararlanabileceğinin netleştirildiği kısım da hukuki boyut ile bağlantılıdır.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezinde sadece vakıf konulu başlıklarda

³ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/94.

⁴ Şükrü Özen, "Kemaşpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/241.

⁵ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Fetva" (Erişim 09 Eylül 2023).

⁶ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1989), 106., Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/486-487.

⁷ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 106.

⁸ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 104.

arama yaptırıldığına hali hazırda 756 lisansüstü tez çalışması yapıldığı görülmektedir.⁹ Söz konusu araştırmalarda meselenin hukuki yönleri derinlemesine incelenmiştir. Bu araştırmaların odağını ise İbn Kemal'in vakıflarla ilgili verdiği fetvaların dönemin sosyal ilişkilerine dair yansıtıkları oluşturmaktadır. Zira vakfedilen şeyler ile sunulan imkanlardan toplum üyeleri istifade etmektedir. Bu durum vakıfların sosyal hayata dokunan birçok yönünün bulunduğu en belirgin işaretçilerinden birisi olarak kabul edilebilir. Bu işaretler dönemin sosyal hayatının yansımaları olarak değerlendirilebilir. Ancak vakfa konu olan unsurların sadece bütün insanları ve onların ihtiyaçlarını kapsamadığı bilakis doğayı ve diğer canlıları kuşatacak derecede geniş bir kapsama sahip olduğu da belirtilmelidir.¹⁰

İbn Kemal fetvalarının yalnızca vakıfla ilgili olanlarından hareketle o dönemin sosyal hayatına dair verilere ulaşılması hedeflenen bu araştırmada önceden tutulmuş çeşitli kayıtları yorumlayan tarama modellerinden betimsel yaklaşım kullanılmıştır.¹¹ Başka bir ifade ile bu araştırma hukuki kararlar ışığında toplumsal hayatın sahip olduğu özelliklerin tespit edilmesi amacı taşımaktadır. Dolayısı ile bu araştırma hukuki bir inceleme olmaktan ziyade hukuki problemlerin ve kararların toplumsal hayata dair yansıtıklarına odaklanmaktadır. Zira bu yansımalar aynı zamanda sosyal sermayenin kurumsallaşmış görünümüdür.¹²

Bireylerin karşı karşıya kaldıkları problemlerin çözümü için kendisine başvurdukları, verdiği fetvalar ile bu sorunlara çözüm bulan İbn Kemal'in hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgi sahibi olmak o zamanki sosyal yaşantıyı anlamaya katkı sunabilir. Çünkü bu hükümleri veren şahsın yaşadığı dönemin sosyal şartlarından ve çevresinden etkilenmesi beklenir.

1. İbn Kemal'in Hayatı

İbn Kemal'in asıl adı Ahmed b. Süleyman b. Kemal'dir¹³ ancak Şehzade II. Bayezid'e lalalık yapan büyükbabası Kemal Paşa'ya nisbetle Kemalpaşazâde, Kemalpaşaoğlu veya İbn Kemal diye anılır.¹⁴ 15 Mayıs 1469 tarihinde dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklarda Tokat'ta, bazılarında ise Edirne'de doğduğu belirtilmekte, hatta Amasyalı olduğu da ileri sürülmektedir.¹⁵ İbn Kemal eğitimini tamamladıktan sonra önce askeri alanda daha sonra ilmiye sınıfında görevler almıştır. Farklı medreselerde ifa ettiği müderrislik vazifesinden sonra kadılık, kazaskerlik görevlerini yerine getirip şeyhülislamlık vazifesindeyken 16 Nisan 1534 tarihinde vefat etmiştir.¹⁶ O, devletin görevlendirdiği birçok alanda çalışmıştır. Ailesinin idareci ve ilmiye sınıflarına mensup olması onun görev aldığı alanların çeşitliliğine, onun çok yönlü bir bilim adamı olmasına, devletin işleyişini yakından tanıyarak bireylerin sorunlarına gerçekçi çözümler bulmasına ve toplumsal

⁹ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), "Ulusal Tez Merkezi" (Erişim 10 Şubat 2023).

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

¹⁰ Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 253.

¹¹ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 11. baskı, 2002), 77.

¹² Yasin Akyıldız-Ali Rıza Abay, "Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15 (Aralık 2017), 155.

¹³ Yekta Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazâde*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1995), 15.

¹⁴ Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazâde*, 15., Ahmet Uğur, *Kemalpaşa-zâde İbn-Kemal*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 9.

¹⁵ Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazâde*, 16-17.

¹⁶ Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/238.

problemlerin farkında olmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷ Zira toplumsal yapıya ve onun işleyişine yönelik kazanılmış aşinalık hem problemleri anlama hem de onlara isabetli çözüm önerileri sunmada etkili bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Bireyler zaman zaman birey-birey, birey-toplum ve birey-devlet arasında bazı sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Şeyhülislamlık makamı bireylerin karşı karşıya kaldıkları sorunları çözüme kavuşturmak için çaba harcar. Bu çabaların sistematik ve kayıtlı hali yaşanan problemlerin Şeyhülislamlık makamına başvuru yapılması ile oluşur. Bireyin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, hukuki ve dini açılarından karşı karşıya kaldığı her türlü sorunun bu makama iletilerek çözüme kavuşturulması beklenir. Sorunların çözüme kavuşturulması ile bireysel problemler ortadan kaldırılarak toplumsal barışa katkıda bulunulur. Bu kapsamda vakıflar konulu sorunların da çözüme kavuşturulması amacı ile Şeyhülislamlık makamına ulaştırıldığı görülür. Şeyhülislamlık makamı ise bu taleplerde yer alan durumları tahkik ederek değerlendirip karar vermektedir. İbn Kemal'in Şeyhülislamlık görevini yerine getirirken vakıflarla ilgili verdiği fetvalarında sade bir anlatım ile sorunların çözüm şeklinin ifade edildiği görülür. Vakıf merkezli bireyi ve toplumu ilgilendiren sorunları kapsayan İbn Kemal fetvaları çerçevesinde o dönemin sosyal hayatının içeriği ve toplumsal ilişkileri hakkında bilgi elde edilebileceği düşünülmektedir. Bu maksatla İbn Kemal'in vakıflarla ilgili fetvaları özelinde inceleme yapılmıştır.

İbn Kemal'in vakıflar ile ilgili fetvaları dönemin sosyal yapısının nasıl olduğuna dair verileri içermektedir. Zira aile, birey ve aile, birey ve toplum üyeleri, birey ve devlet, farklı din mensupları ile olan ilişkiler, komşuluk ilişkileri gibi birçok toplumsal ilişkiye ait bilgilerin bu fetvaların içeriğinde yer aldığı müşahede edilmektedir. Toplumu ilgilendiren ve konusu vakıflar olan fetvalar değişik şekillerde sınıflandırılarak daha iyi bir şekilde incelenebilir. Söz konusu kitapta yer alan vakıflar ile ilgili konularda verilen fetvalar da bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu fetvaların toplum ve toplumsal ilişkileri kültürel, ekonomik ve siyasi açılarından kapsadığı anlaşılır. Zira "*vakıf, toplumun bekası ve refahı için*" görev ifa eden bir sosyal örgüttür."¹⁸

2. Vakıf

Vakıf, hapsedmek ve sebil kılmak anlamında "bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsis" edilmesidir.¹⁹ Vakıf hukuku bağlamında İbn Kemal vakfın amacı ile ilgili olarak "*tasadduk*" yerine "*menfaatini hayır yollarından birine harcamak*" ifadesini kullanarak vakıftan yararlananların kapsamını genişletilebileceğini belirtmiştir.²⁰ Zira tasadduk fiili fakirler ile sınırlıdır lakin onun yerine bu ifadenin kullanılması fakirlerin dışındakileri de kapsayarak daha geniş bir kitlenin faydalanmasına zemin oluşturmaktadır. Bu amaç ile vakfedilen unsurlar toplumun büyük bir kısmını kapsayıcı içeriğe sahip olmuştur. Geniş kapsamlı bir kurum olarak vakfın oluşumu için birçok farklı unsurun bir araya gelmesi gerekir. Bunlar; "*vakıf işleminin irade beyanı (sîga), vakfedenden (vâkıf), vakfedilen mal (mevkuf) ve vakıftan yararlananlar (mevkûfün aleyh) şeklinde dört unsur*" şeklinde sıralanabilir.²¹ Vakıf,

¹⁷ Saraç, *Şeyhülislâm Kemal Paşazâde*, 19

¹⁸ Halil İncalcık, "Vakıf Medeniyeti", *Vakıflar Dergisi* Vakıflar Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı (2019), 246.

¹⁹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 528.; Vehbe Zuhayli, *İslam Fikhi Ansiklopedisi*, (İstanbul: Risale Basın Yayın, 1992), 243.

²⁰ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 246.

²¹ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/476.;

ancak bütün bunların eksiksiz birlikteliği ile oluşabilir. Bu unsurlardan birisinin noksanlığı vakfın oluşumunu ve işleyişini engelleyici bir faktör olarak değerlendirilir. Bütün bu şartların bir arada bulunması vakfın sadece oluşumu için kafidir fakat onun devamlılığı bu unsurların birlikteliğinin ve işlerliğinin sürekli hale getirilmesine bağlıdır. Herhangi birinin fonksiyonunu yerine getiremeyecek bir duruma gelmesi vakfın varlığının ve geçerliliğinin sorgulanır hale gelmesine neden olacaktır. Vakıfların varlığının ve geçerliliğinin bu şekilde sorgulanacak duruma gelmesine sebep olacak birçok örnek durumun meydana geldiği görülür. İbn Kemal'in görev yaptığı dönemlerde vakıflarla ilgili verdiği fetvalarda da bunlara rastlamak mümkündür. Bu minvalde vakıfların varlığını ve geçerliliğini tehdit ederek toplum üyelerine ve toplumsal işleyişe etkide bulunan dönemin sosyal hayatında yer alan unsurlar aşağıdaki fetvaların içeriğinden tespit edilebilir.²²

Vakfedilen yerlerden veya şeylerden insanlar ve diğer canlılar istifade edebilmektedir. Bu kapsamda canlıların ihtiyaçlarının giderilmesi çerçevesinde çok çeşitli şeyler vakfedilmektedir. Kış dönemi soğuk havalarda sıcak su ile abdest alma imkanı sunulması ve yaban hayvanlarının yiyecek sıkıntısının çözülmesi, ekonomik imkanları yeterli olmayan gençlerin evlenmelerine maddi destek verilmesi gibi birçok farklı sosyo-kültürel ve beşerî amaçlarda vakıfların teşekkül ettirildiği ve faaliyet gösterdiği tarihi vesikalar ve hala devam etmekte olan canlı örnekleri ile müşahede edilmektedir. Ancak vakıfların işleyiş sürecinde vakıf senedinde yer alan belirlenmiş amaçlar ve şartlar yegâne belirleyici unsurdur. Dolayısı ile vakfedilen unsurların vakıf senedinde yer alan amaç ve şartlar doğrultusunda kullanılması için azami derecede çaba harcanmaktadır. Bireyin ünvanı veya toplumsal statüsü şartnamenin (vakıf senedinin) bağlayıcılığında herhangi bir zaaf oluşturamamaktadır. Bu bağlamda *"İbn Kemal, vakfın amacı gerçekleşmediği ya da kullanılmadığı takdirde padişah dahi olsa, fakirleri destekleme dışında başka bir amaç için kullanılmasına izin vermemektedir."*²³ Vakıflar, yararlanları açısından tasnif edildiğinde Zürrî ve Hayrî olmak üzere iki kısımda ele alınır. Hayrî olan vakıflarda isminden de anlaşıldığı üzere hayır amacı öne çıkmaktadır. Herkesin yararlanabildiği bu vakıf tamamen bu amaç doğrultusunda oluşturulur ve bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik maddelere vakıf senedinde yer verilir. Ancak bunun haricinde farklı amaçlarla da vakıf oluşturulması vakidir. Zürrî vakıflar da bu kapsam içerisinde değerlendirilir.

3. İbn Kemal'in Vakıf Fetvalarında Sosyal Hayat

3.1. Zürrî Vakıflar

Zürrî/evlatlık/evladiyelik vakıflar aileyi bir arada tutmak amacı ile kurulmuştur.²⁴ Bu vakıflar aracılığı ile birey hem ailesini bir arada tutmakta hem de malı üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma fırsatı yakalamaktadır. Birey, sahip olduğu varlıklar üzerinde dilediği şekilde tasarrufta bulunabilmek için vakıf şartnamesinden başka bir ifade ile vakıf senedinden istifade etmektedir. Ancak bireyin bu tasarrufunun da hukuki ölçülere ve teamüllere uygun olması gerekmektedir. Bireyin sahip olduğu şeyler üzerindeki

Zuhayli, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, 248.

²² Bu çalışmada yer alan fetvalar "Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*" adlı eserden alınmıştır.

²³ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 254.

²⁴ Şebnem Akipek ve Hüseyin Altaş, "Vakıflarda Evladiye Davaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47/1 (1998), 146.

vasiyet aracılığıyla tasarrufu üçte bir oranı ile sınırlandırılmıştır.²⁵ Böylece normal şartlarda birey mal varlığının ancak üçte birini bağışlayabilecek iken bu kapsamı sahip olduklarının tamamına şamil hale getirebilme imkânı elde edebilmektedir. Fakat kimi zaman bu çeşit vakıfların gelirlerinden kimlerin faydalanabileceği tartışma konusu olmuştur.²⁶ Bununla bağlantılı olarak, kız evladından olan torunların vâkıfın soyundan gelip gelmediği, dolayısıyla vakıf gelirlerinden yararlanıp yararlanamayacaklarına dair soru ve sorunlar aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi şeyhülislamlık makamına çözülmek üzere iletilmiştir.

Vakf-ı evlâdda kız dahi dahil olur mı? Cevap: Olur, kadı duhulüne hükmedecek.” (Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1967, vr. 160b)

Vakıfta evlâdı benâtın dühûlüne kadı hükmeylese cümlesinin dühulüne kâfi midir, yoksa cümlesinin hükmü lazım mıdır? beyan buyurub müsab oluna. Cevap: Kafidir. (Ayasofya, 2705, vr. 83b.)

Meselenin gündemi meşgul etmesinden hareketle İbn Kemal “Risâle fî Duhûli Veledi’l-bint fi’l-Mevkûf ala Evlâdi’l-Evlâd” adı ile özellikle bu konuyu ele alan bir risale yazmıştır.²⁷ Bu hususta İbn Kemal çözüm yolu olarak Sultanın kadılık makamının sunduğu önerilerden birini tercih etmesi ve kanunların da tercih edilen karara göre şekillendirilmesi yönünde kanaat belirtmektedir. Bu uygulama şekli ile kanunların yapılmasında şeyhülislamın da görüşünün alındığı, fakat bir konuda farklı görüşler mevcut ise son sözün padişaha bırakıldığı görülür. Özellikle süreç içerisinde vakıf uygulamalarının suistimal edildiğine dair bir kanaat hasıl olursa yönetici konumunda bulunan sultan bunu engelleyici bir düzenleme yapıp ferman yayınlarak kötüye kullanımı durduracak bir adım atabilmektedir. Bu minvalde bir adım atılması Sultanın Şeyhülislamlık makamının kararları üzerindeki belirleyiciliğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Lakin Sultanın vakıfla ilgili vereceği kararının da meşru bir gerekçeyle dayandırılması ve şeri hükümlere muvafık olması gerekmektedir.²⁸ Zira vâkıfın vakıf senedindeki belirlemiş olduğu şartlar, âdetâ nass gibi değerlendirilir.²⁹ Vakıf ile ilgili dokunulmazlık vasfına haiz bir şartın değiştirilmesinin veya yürürlükten kaldırılmasının ancak meşru bir gerekçe ile mümkün olabileceği belirtilmelidir. Bu çerçevede “*bu tür metinlerde yer alan evlât tabirinin sadece sulbî erkek ve kız çocuklarını kapsadığı, onların ölümünden sonra ise vakfın gelirinin torunlara değil fakirlere ait olacağı görüşü ve fetvanın da bu yönde verilmiş olması, zürrî vakıflar görüntüsü altında kanuna karşı hile yoluna gidilmesi*” engellenmiştir.³⁰ Bu yaklaşım tarzı vakıfların dinî, içtimaî ve hayrî olmak üzere asli tesis edilme amacı ile de örtüşmektedir.

Aslında Osmanlı toplumu yapısı içerisinde bir evlatlık vakıf kurmanın öncelikli olarak belirlediği hedefi fakirlerin yararını gözetmek değildir. Zira bir kimse tüm malını aile vakfına dönüştürmek sayesinde vefat ettikten sonra da malı üzerinde tasarrufta bulunabilme imkânı elde etmektedir. Başka bir ifade ile kişi hayatta olmadığı halde

²⁵ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 102.

²⁶ Hamza Aktan, “Evlât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/527.

²⁷ Ahmet İnanır, “İbn Kemal’in “Risâle Fî Duhûli Veledi’l-Bint Fi’l-Mevkûf Ala Evlâdi’l-Evlâd” Adlı Risalesi Bağlamında Osmanlı Zürrî (Evlatlık-Evladiye) Vakıf Uygulamasında “Evlâd’ül-Evlâd” Meselesi” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2012), 46.

²⁸ Ahmet İnanır, *İslam Hukuk Düşüncesinde İctihad, İttiba ve Taklid Tartışmaları*, (Antalya: Otorite Kitap, 2016), 111.

²⁹ Zuhayli, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, 262.

³⁰ Aktan, “Evlât”, 11/527.

malının kontrolünü devam ettirme ile dokunulmazlığını sağlama ve dilediğini de mallarından yararlanacak kişi olarak belirleme imkânına kavuşmuş olur. Ayrıca vakfeden kişi bu sayede ölümünden sonra vârislerinin mallarını satın kaybetmesinin de önüne geçmiş olmaktadır. Ancak bireyin mal varlığı ile ilgili elde etmeyi arzuladığı bu kazanımları engelleyecek bazı durumların bulunduğu belirtilmelidir. *Borcü bütün malını içine alacak hastanın vakfı, sefihlik yahut borç sebebiyle hacr altında bulunanın vakfı* bu istisna durumlara örnek olarak gösterilebilir.³¹

Vakıflarla ilgili fetvalarda sosyal hayata dair karinelerin en belirginlerin birisi aile kurumu ile olan bağlantısıdır. Aile kurumunun hem birey hem de toplum bağlamında oldukça kapsamlı fonksiyonlara sahip olduğu dikkat çekmektedir.³² Aile kurumu ile alakalı fetvaların odağında ebeveyn ve çocuk arasında mevcut olan miras ilişkisinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Hemen hemen her kültürün kendine özgü bir miras anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayış doğal olarak kültürün oluşumunda rol oynayan unsurlar ve bireysel özellikler ile şekillenmektedir. Kimi ebeveyn miras paylaşımı hususunda herhangi bir hazırlık yapma ihtiyacı duymazken kimisi ise daha hayatta iken bu konuda tasarrufta bulunmak istemektedir. Böyle bir endişenin oluşabilmesi için elbette öncelikle miras bırakabilecek miktarda varlık sahibi olmak gerekmektedir. Devamında ise bu varlığın kullanımı veya paylaşımı ile ilgili endişe duyulmalıdır. Bireyin yaşadığı bu endişeler onun mirası ile ilgili tasarruflarını ölmeden evvel yapmasına yol açabilir. Yaptığı tasarruf ile birey kimi zaman sadece mirasçılarını ve kendini veya hem mirasçılarını hem de kendini düşünerek hareket edebilmektedir. Bu bağlamda Zürrî vakıflar aracılığı ile mal sahibi mirasçılarının lehine bir adım atmaktadır. Bu yöntemle onların kıymet bilmeden paylarına düşenleri har vurup harman savurmalarını engelleyerek yaşamları süresince bu varlıktan istifade edebilmelerine uygun ortam oluşturma çabası sergiler. Vakıf kurumu taşıdığı özellikler aracılığı ile bu açıdan ona dilediği ortamı oluşturma fırsatı sunmaktadır. Ayrıca mal sahibi bu ortam sayesinde başka ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesi için de zemin oluşturarak hem kendisi için bir manevi kazanç elde etme hem de toplumsal riskleri minimize etme imkânına kavuşmaktadır.³³ Bireyin sahip oldukları üzerinde gerçekleştireceği tasarruf ile elde edebileceği bu kazançlar hem vakıf müessesesine yönelik ilginin artmasına hem de servetin sosyal adaleti tesis etmede kullanılmasına zemin hazırlamaktadır.³⁴ Ancak bu türdeki vakıfların uygulama esnasında birtakım sorunlar ile karşılaşması söz konusu olabilmektedir. Bu sorunlardan bir tanesi mirasçılarının vakfa ve yapılan vasiyete karşı çıkmalarıdır. Mirasçılar ölüm hastalığı esnasında yapılan vasiyet ve vakfetme işlemine itiraz ederek iptalini talep edebilmektedir. Bu tarz durumlarda İbn Kemal'in mirasçıyı düşünerek onun lehine karar verdiği görülür:

Zeyd ile Amr bir vakıfta niza edip Zeyd “vakf-ı evlâddır” diye beyyine ikamet eylese, Amr “vakf-ı ammdır” diye beyyine ikamet eylese şer’an hangi beyyine evlâddır? Cevap: Zeyd’in evlâddır.

Zeyd, bir mescide dükkânını vakf eylese ve şahitler olmasa, müseccel olmasa, ba’dehû Zeyd fakir olsa, rücû etse, şer’an kadir olur mu? Cevap: Olur. (Süleymaniye Kütüphanesi, Dar’ül-Mesnevi, 118, vr. 50b)

³¹ Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 260.

³² Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1995), 83.

³³ *Kur’an Yolu* (Erişim 16 Ocak 2023), el-Bakara 2/215.

³⁴ Abdurrahman Kurt, *İslam Çalışma Ahlakı*, (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 48.

Mal sahibinin vasiyet ve vakfetme ile ilgili tutumu aile içi ilişkiler hakkında bir fikir edinmemize de katkıda bulunabilir. Bireylerin vasiyet ve vakfetme sürecinde sergiledikleri tutumları onların çocuklarına güven duyma konusunda zaafiyet duyduğunun göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Buna ek olarak aile yapısının ataerkil olduğunu ve ailelerin büyük aile modeline göre oluştuğunu da göstermektedir. Bu aile modelinde ebeveyn, kimi zaman ebeveynin ebeveynleri, çocukları, çocuklarının eşi ve çocukları (torunları) ile bir arada yaşamaktadır. Bu tip aile modelinde iş, gelir ve giderler hep bir elden yönetilip işler birlikte yapılmaktadır. İşlerin birlikte yapılması çocukların hayata hazırlanmasına imkân oluşturmaktadır. Ancak yaşam becerilerini kazanmalarında ve sorumluluklarını üstlenebilecek olgunluğa ulaşmalarında zaman zaman aksamalar da meydana gelebilmektedir. Çocuklarında yetkinlik noksanlığını fark eden aile büyüğü ise vefatından sonra çocuklarının zor durumda kalmasını önlemek, işlerin olduğu gibi yürütülmesini sağlamak maksadı ile varlıklarını vakfederek hem mal varlığını güvence altına almakta hem de çocuklarının mal varlığından istifade etmeye devam edebilmelerinin zeminini oluşturmaktadır. Aslında çocuklar ile ilgili böyle bir yaklaşım hangi gerekçelerle sergilenirse sergilensin toplumsal bir problemin varlığına işaret ettiği açıktır. Bu problemlerden birisi de sosyalleşmenin sağlıklı gerçekleşmediğidir. Zira bireyin sosyalleşmesinin sağlıklı gerçekleştiğinin göstergesi onun toplumun bir üyesi olarak rolüne uygun davranışları sergileme olgunluğuna erişmesidir.³⁵ Ancak onun bireysel olgunluğuna uygun davranışlar sergileme konusundaki duyulan endişeler veya yetersiz olduğu düşüncesi sosyalleşme sürecinin³⁶ olması gerektiği gibi gerçekleşmediğinin işaretçisi olarak kabul edilebilir. Bu durum birey, aile ve toplum açısından çok da arzu edilen bir sonuç değildir.

Sosyalleşmenin gerçekleşmemesinin birçok farklı gerekçesi olabilir. Ebeveynin ve/veya bireyin yetersizlikleri, toplum içerisinde sosyalleşmeye uygun ortamın oluşturulamaması bu gerekçelerden sayılabilir. Bu durumun toplum üyelerinin birbiriyile olan ilişkilerine, ticari faaliyetlerine ve teşebbüslerine, kurduğu aileye ve çocuklarına, eğitim faaliyetlerine vb. gibi birçok hususa etkide bulunması kaçınılmazdır. Sosyalleşme konusunda ebeveynin yetersiz rehberliği bireyin olgunlaşmış sağlam bir kimlik ve kişilik kazanarak³⁷ kendi başına ihtiyaçlarını giderebilecek nitelikleri kazanamamasına da yol açabilmektedir. Zira sosyalleşme sürecinde en önemli işlev aileye aittir.³⁸ Bu niteliklerin kazanılamaması sebebi ile bireysel gelişim ve olgunlaşmanın gerçekleşmemesi ise toplumsal bünyenin zayıf kalmasına ve başka toplumsal sorunlar yaşanmasına neden olacaktır. Toplumsal bünyenin zayıflığı söz konusu toplum ve devlet açısından birçok olumsuzluğu içerisinde barındırabilir. Zira zaafı fazla olan bireylerin oluşturacağı devletin güçsüz ve otoritesinin yetersiz olma olasılığı bir hayli yüksektir.

Bu durumun hem toplumsal yapıya hem de devletler arası ilişkilere etkisinin olması beklenir. Bu şekilde birbirine bağlı olarak gerçekleşen bir döngünün üreteceği olumsuzluğun içeriğinin ve yönünün değiştirilene dek tekrarlama olasılığı bulunmaktadır. Bu döngünün kırılma noktasını ise ancak toplumun gidişatını değiştirecek bir adım atılması oluşturabilir. Toplumsal işleyişin daha güçlü ve sağlıklı bir

³⁵ Yakup Coştu, "Toplumsallaşma ve Din", *Din Sosyolojisi* ed. İhsan Çapcıoğlu ve Niyazi Akyüz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 374.

³⁶ Özcan Güngör, "Amerika'daki Türk Gençleri için Cami ve Dini Sosyalleşme (New Jersey Örneği)", *Diyanet İlmî Dergi* 48/4, (2012), 119.

³⁷ Mehmet Ali Kirman, *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010), 243.

³⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 425.

hal aldığı, toplumun üyelerinin yaşanan zorlukların farkındalığı ile hareket etmeleri ve bunu da yeni toplum üyelerine aktarabilmesiyle bu süreç devam eder. Ancak insani bir özellik olan unutmama ve alışma belli bir zamandan itibaren devreye girerek elde edilen kazanımların hangi şartlarda elde edildiğinin hatırlanmadığı sıradan ve rahat bir hayat tarzının baskın hale gelmesine doğru bir seyir izlenmeye başlar. Bu seyir belli bir noktada inkıtaya uğrayarak yeniden bir yükseliş seyrine doğru yol alış başlar. Aslında İbn Haldun'un vurguladığı devletlerin de canlılar gibi doğma, büyüme ve ölme gibi gelişme süreçlerine tâbi olduğu anlayışının toplumlar üzerinde de belirgin bir şekilde vücut bulduğu söylenebilir.³⁹

İbn Kemal fetvalarının vakıflar ile ilgili olanlarında toplumsal hayat açısından dikkat çekici diğer bir mesele ise kız çocuklarına karşı gösterilen ayrımcı uygulamadır. Bu uygulama toplumsal yaşamda kız çocuklarının ikinci planda kalabildiklerinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Miras paylaşımı ve toplumsal statü açısından kız çocuklarının maruz kaldığı bu tutum ataerkil aile yapısı ile bağlantılı olarak ele alınabilir. Toplumsal yapıda erkek egemen bir anlayışın hâkim olması sosyal ilişkilere, bireye toplum tarafından biçilen role, ekonomik ve kültürel ilişkiler ile etkileşimlere yön verebilmektedir. İkinci planda kalan bir toplum üyesi diğer toplumsal ilişkilerde de bu pozisyonda var olmaya devam etmektedir. Bu yaklaşımın kız çocuklarının bireysel açıdan kendilerini değersiz hissetmelerine yol açabileceği söylenebilir. Haliyle içerisinde bulunulan bu hissiyatın bireylerin diğer bireyler ile olan ilişkilerine, hayata bakış açılarına, sosyo-kültürel ve ekonomik konumlarına etkide bulunacağı düşünülmektedir. Kız çocuklarının bazen karşı karşıya kalabildiği bu durumun güncel bir yansımasının hukuki açıdan çözüme kavuşturulduğu söylenebilir. Günümüzde resmi açıdan cinsiyet ayırımına gidilmeden mirasın çocuklar arasında eşit bölündüğü bir miras paylaşım usulü uygulanmaktadır. Ancak şeri hukuka göre kız çocuklarına mirastan düşen pay oranı erkeklere nispeten daha azdır.⁴⁰ Şeri hukukun tayin ettiği oranlardaki miras paylaşımının arka planında sosyo-kültürel özelliklerin ve toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyici rolü olduğu görülür. Ancak miras ile alakalı vakıf veya hibe uygulaması miras paylaşımını kız çocuklarının lehine olacak şekilde artırma potansiyeli taşıdığı da belirtilmelidir.⁴¹ Lakin günümüzde miras paylaşımında toplum üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından hali hazırda genellikle modern hukukun tercih edildiği görülür. Miras paylaşımında modern hukuk ile şeri hukuk arasındaki oransal farklılığın inanan insanların bir ikileme karşı karşıya kalmalarına yol açabileceği belirtilmelidir.

3.2. Mütevellî

Mütevellî, *"vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi ifade eder"*.⁴² Sorumlu tutulduğu bu görevler sebebi ile vakıf konusunda mütevellînin önemli bir konuma sahip olduğu belirtilmelidir. Mütevellînin en mühim vazifesi vakfın menfaatine olan şeylerin yapılmasına zemin oluşturmaktır. Bu çerçevede mütevellî, vakfın vekili olarak hareket etmek ve karar vermekle yani vakfın mallarını ve menfaatini korumakla yükümlüdür.⁴³ Mütevellî, kendi

³⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), c. I, 435.

⁴⁰ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 86; Nisa 4/11, 12, 34.

⁴¹ Sevgi Gül Akyılmaz, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XI/1-2, (2007), 482.; Nisa 4/34.

⁴² Nazif Öztürk, "Mütevellî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 36/217.

⁴³ Mustafa Ahmed Ez-zerka, *Çağdaş Yaklaşım İslam Hukuku* 3. Cilt, çev. Servet Armağan, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1993), 957.

ihmal ve kusuru sonucu meydana gelen telef ve zayıttan sorumlu tutulur fakat farklı şekilde meydana gelen zarardan sorumlu tutulmazlar.⁴⁴

Zeyd-i câbî⁴⁵ zimetinde zuhur eden malı, vakıf mütevellisi olan Amr'ın ihmaliyle zayı olup tahsili mümkün olmayacak, Amr-ı mezbûra şer'an daman⁴⁶ lazım olur mu? Beyan buyurub müsab oluna. Cevap: Taksir etmişse, daman lazım olur." (Harrarahû Fakir Ahmed) (Mecmûatü'l-Fetâvâ, Şehid Ali Paşa, 2867, vr. 6a.)

Zeyd-i câbî vakıftan ekl ve itlaf ettiği malı Amr-ı mütevellinin medhali yokken Amr'a daman lazım olur mu? Beyan buyurub müsab oluna. Cevap: Lazım olmaz, eğer mütevellinin taksiri olmadiyese." (Mecmûatü'l-Fetâvâ, Şehid Ali Paşa, 2867, vr. 6b.) (Harrarahû Fakir Ahmed)

Ayrıca devamlılık esasından hareketle vakfın mütevellisinin değişmesi vakfın devamlılığını etkilemez, bilakis yeni mütevellinin de vakıfla ilgili eski alacakları ve borçları takip etmek yükümlülüğü bulunmaktadır.

Zeyd-i mütevellinin zamanı tevliyetinde kendi zimmetinde olan mal-ı vakıfdan yirmi beş bin akçeyi iflası sabit ve zâhir iken müteveli-i cedid habs etmeyip, üzerinde şer'i muamele ve hüccet-i şer'iyeye edip birkaç yıl geçip, altı bin akçe ribh (hakiki veya hükmi fazlalık) olup ve dört bin dahi asıl maldan verip cümlesinin otuz beş bin akçe olup birkaç yıldan Zeyd fevt olup müteveli Zeyd'in muhalledâtından on bin akçe tahsil eylese meblağı merkûmu zaman-ı tevliyetinde vaki olan ribhle asıldan verdiği dört bine tutmaya şer'an kadir olur mu? Cevap: Kadir olur dâin bir, ne farkı var. (Harrarahû Ahmed). (Mecmûatü'l Fetâvâ, İstanbul Üniv. Merkez Ktp., Nadir Eserler-Türkçe, 2088, vr. 50b).

Bu bağlamda İbn Kemal'in de vakfın zarara uğramamasına ve amaçlarına yönelik hareket edebilmesine uygun fetvalar verdiği görülür. Onun, bu yaklaşım ile vakıf yöneticilerinin kişisel menfaat elde etme amacıyla birtakım işler yapmalarını veya vakfı zarara uğratacak uygulamalar gerçekleştirmelerini engellemeyi hedeflediği söylenebilir. Dolayısı ile İbn Kemal'in fetvalarını verirken vakfın menfaatini koruma hassasiyeti ile karar verdiği görülür. Hülasa o, vakıfla ilgili fetvalarında, harici veya dahili "*vakfın verimli bir şekilde devamlılığını engelleyecek her türlü tasarrufa karşı çıkmış, vâkıfın vakıf senedindeki amaçları doğrultusunda işletilmesine öncelik vermiştir.*"⁴⁷

Sultana vakıflara müteveli atama yetkisi vererek bir taraftan *vakıf işlerinin düzenli bir şekilde yapılmasını sağlamak* diğer taraftan *devlete bu kurumlar üzerinde gerekli yürütme ve denetim yetkisini* kazandırmanın hedeflendiği söylenebilir.⁴⁸ Bunu hedeflediğini, ihtilafı görüşlerle karşılaştığında kararı kadı yetkisine veya padişah takdirine bırakma yaklaşımı ile göstermektedir. Ayrıca *vakfedilmiş bir malın satışı istibdal -mal yerine mal satın alma yoluyla olur* ilkesi mucibince, İbn Kemal bu konuda kadı onayını dahi yeterli görmeyerek zarûret durumunu şart koşmaktadır.⁴⁹ Lakin onun sergilediği bu yaklaşım bazen vakıfların aleyhine olabilecek durumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu

⁴⁴ Halil Cin – Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), c. II/s. 46.

⁴⁵ Câbî: Osmanlı'da vakıflara ait kira ve gelirleri toplayan görevli.

⁴⁶ Daman: Ödeme sorumluluğunu ifade eden bir fıkıh terimi.

⁴⁷ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 261.

⁴⁸ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 265.

⁴⁹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 277.

olumsuzluğun üstesinden gelebilmek için ondan sonraki dönemlerde hükümdar izni ile vakıfların daha iyisiyle değiştirme uygulaması başlatılmıştır.

“Vakıf akarın bey’ini ve istibdâlini mesbûkât-ı şer’iyye mevcûd olacak, bey’e ve istibdâle izin vermekten kudâtı men için emr-i şerif ne tarihte vârid olmuştur? Cevap: İhdâ ve hamsîne ve tis’imietin (951/1544) tarihinde vârid olmuştur.” (Ebussuûd Efendi, Mecmûatü’l-Fetâvâ, İstanbul Müftülûğü Ktp., 178, vr. 96b).

Vakıflarla alakalı fetvaların içeriğinde o dönemin sosyal hayatı hakkında fikir verecek bir başka konu ise mütevellinin olumsuz davranışlarıdır. Mütevellinin sergileyebileceği olumsuz davranışların birçok uygulama şekli olabileceği ifade edilmelidir. Vergi vermeme, kendi menfaatine tasarrufta bulunma, başkalarının haksız kazanç elde etmesine yardımcı olma gibi olumsuz davranış örnekleri bu kapsamda örnek olarak gösterilebilir.

Zeyd-i müteveli kendi kavliyle muhasebesini kadiya gördürüp eline mühürlü defter alsa, hâlen mürtezika-yı vakf, Zeyd, mezann-ı hiyanet olduğunu kadiya ilam ettiklerinde kadi, Zeyd’in muhasebesini tekrar görüp erbâb-ı zimemi yoklamaya kadir olur mu? Beyan buyurub müsab oluna. Cevap: Olur. (Harrarahû Fakir Ahmed) (Mecmûatü’l-Fetâvâ, Fatih, 2419, vr. 19a.)

Bu tarz olumsuz davranış örneklerinin özellikle kendisine güvenilerek vakfın ve işleyişinin emanet edildiği kişiler tarafından sergilenmesi değerlerin toplum içerisinde karşılığını kaybetmeye başladığının önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilebilir. Zira müteveli, vakfın işlerinin vakıf senedine uygun yürütülmesi, vakfın menfaatini korumak ve sağlamakla mükellef olan dolayısı ile kendisine güvenilen bir görevlidir. Ancak söz konusu olumsuz davranış örnekleri mütevellinin emanete hiyanet eden bir profil sergileyebileceğini de göstermektedir. Bu da toplumsal birlikteliğin ve bütünleşmenin önemli bir unsuru olan değerlerin değersizleşti(rild)ğinin ve toplumu ayakta tutan güven unsurunun zedelendiğine işaret etmektedir.⁵⁰ Lakin olumsuz davranış probleminin sadece müteveli ile sınırlı kaldığını ileri sürmenin oldukça iddialı bir yaklaşım olacağı belirtilmelidir. Zira onun haricinde toplum üyesi olup vakfı ve ona ait olan şeyler ile imkanları suistimal eden bireylerle de karşılaşılabilir. Vakıftan borç alıp borcunu veya vakfa ait yerleri kiralayıp kirasını ve devlete ödemesi gereken vergiyi ödemeyen kişilerin yaptıkları da bu olumsuz davranış modelleri için örnek olarak verilebilir. Aslında bu tür davranışlar toplumun tamamını ilgilendiren ve etkileyen fakat sadece bir kısmının yapmış olduğu istenmeyen davranışlardır.

Zeyd-i müteveli Amr’a bir miktar vakıf akçe verip Amr’ın mutasarrıf olduğu ahar vakfın tarlasını ve ahar vakfın yeri üzere olan mülkü bağını, bey bi’l-vefa (Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdi.) ile iştiira edip yine Amr’a icâreye verse, icâresi sahih olup sene tamamında Amr’dan icâre almaya şer’an kadir olur mu? Beyan buyurub müsab oluna. Cevap: Yer vakıf olacak vakf-ı ahar mütevellisine icâre salih nesne kalmaz ki ücret talebine kadir oluna. Ama bundan maksud, vakıf akçeyi müfitce kullanmak ise, ol da insaf değildir. (Harrarahû Ahmed) (Mecmûatü’l Fetâvâ, İstanbul Üniv. Merkez Ktp., Nadir Eserler-Türkçe, 2088, vr. 75a).

⁵⁰ Celalettin Çelik, “Sosyal Bütünleşme ve Din”, *Din Sosyolojisi* ed. Mehmet Bayyigit (Konya: Palet Yayınları, 2. Baskı, 2014), 164.

3.3. Vakıf Fetvalarında Hukuki ve Ekonomik Yaklaşım

Padişah-ı zamanın, ecdâdı zamanında fetholunan vilayet, padişah-ı zamanın mülkü olup, fethi zamanından beri bir sipahiye tımar verilregelen karye, padişah-ı zaman Zeyd'e ve Zeyd'in evlâdına vakfetmesi câiz olur mu? Cevap: Câiz değildir. (Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1967, vr. 171a)

Devletin en üst kademesinde görevli olan sultanın bile kendinden önceki sultanın hakkında hüküm verdiği araziler ile alakalı ancak sınırlı şekilde tasarruf yetkisine sahip olduğu görülür. Sultana yönelik bu hukuki sınırlılık büyüklere saygı düşüncesinden de destek almaktadır.⁵¹ Lakin sultanlar kimi zaman öşür verilen yerleri vakfetme şeklinde tasarrufta bulunarak kendi imaretlerine destek oluşturma arayışı sergileyebilmektedir.⁵² Bu uygulama ise devletin elde edeceği vergi gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır. Neticede ilerleyen yıllarda devlet ekonomisindeki gelir ve gider dengesizliğinde diğer gerekçelerin yanında bu uygulamaların da payı olduğu söylenebilir.⁵³ Fetvalar karşısında sultanların sınırlılığının göstergelerinden birisi de sultanların yasama yetkisini ancak şeri hukuka uygun olarak kullanabilmeleridir.⁵⁴ Aslında onların yasama yetkisini şeri hukuk referansı ile kullanması bir taraftan onların sınırlılıklarının göstergesi olurken diğer taraftan kanunun bağlayıcılığını da güçlendiren ve öne çıkaran bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Zira kanun ve şeri hukuk arasında birbirini destekleyen bir yaklaşım olması hem bağlayıcılık hem de kabullenme açısından etkili rol oynamaktadır. Bazen sultanların şeri hukukun onlara çizdiği sınırı aşma teşebbüsü ile siyasi bakış açısının baskın hale geldiği fetvaların verildiği de görülür. Ancak bu tarz yaklaşımda genellikle bireysel menfaatlerden ziyade kurumsal menfaatler öncelenmektedir.

Sipahiye öşrü verilir yerlerin üzerinde vaki olan bağın bahçenin vakfiyeti sahih olur mu? Cevap: Olmaz. (Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1967, vr. 160b)

Mirî yer üzerinde olan emlâkın vakfı câiz olur mu? Cevap: Olmaz. (Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1967, vr. 171a)

Zeyd, sipahi yeri üzerinde olan bağını vakfedip teslim ile'l-mütevelli ve tescil edip kadı sıhhat-i vakfına hükmeylese, vakıf sahih olur mu? Cevap: Olmaz. (Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1967, vr. 171a)

Bu fetva örneklerinde ise vergi gelirlerinin düşmesinde rol oynaması sebebiyle vakfedilebilecek arazi konusunda bir sınırlandırmanın yapıldığı görülür. Bu

⁵¹ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 246.

⁵² İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 233.

⁵³ Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düsturu'l-amel li islahi'l-halel)*, Hazırlayan: Ali Can, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 1982), 30.

⁵⁴ Ahmet İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat: Mes'eleler ve Çözümleri (Fetâvâ-yı İbn Kemal)*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011), 20.

çerçeve de İbn Kemal de mirî arazi ile üzerindeki bağ ve bahçenin vakfedilemeyeceğini verdiği fetvalarda hükme bağlamıştır. Devlete verilecek verginin yanı sıra sipahilerin askeri görevlerinin ve sorumluluklarının da bu şekilde karar alınmasında etkili olduğu söylenebilir. Zira sipahiler kendilerine verilen arazilerden topladıkları vergiler karşılığında atı ve yardımcılarıyla birlikte sefere katılma yükümlülüğü taşımaktadır.⁵⁵ Sipahiler, bu yükümlülüğü devletin kendilerine sunduğu imkanların bir karşılığı olarak yerine getirmektedir. Lakin kimi zaman miri arazilere yönelik bu yaklaşımın bazı farklı uygulamalar-özel mülk şeklinde tahsis- ile işlevsiz hale getirilmesi söz konusu olmuştur.⁵⁶ Ayrıca sipahilerin sınır ve yetkilerini aşacak şekilde bazen keyfi uygulamalar sergilemeleri de söz konusu olabilmektedir. Bu uygulamalar toplum üyeleri arasında adalet ve hakkaniyete muvafık olmayan durumlar yaşanmasına yol açmaktadır. Bu tarz davranışların, devlete ve toplumsal bütünlüğe yönelik bir tehdit unsuru olması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu durumların hem önlenmesi hem de çözümü ancak adalet odaklı uygulamalar ile mümkün olabilir.

Vakıf üzerinde emlâkın âhara vakfı câiz olur mu? Cevap: İhtilâflıdır, kadı sıhhatine hükmederse olur. (Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1967, vr. 171a)

Vakıflarla ilgili önemli bir mevzu da hukuki statüleridir. Hukuki olarak vakıf statüsü kazanmanın şartları ve bu şartların yerine getirilip getirilmediğinin tespit edilmesi vakfın geçerlilik kazanması açısından önem arz etmektedir. Zira bu şartlardan herhangi birisinin yokluğu vakfın oluşum aşamasında geçersiz bir işlem yapıldığını gösterir. Henüz oluşum esnasında meydana gelen bu geçersizlik durumu vakfın da geçersizliğine neden olmaktadır. Vakfın geçerliliği için vakfedenin hür, malik ve akıllı olması gerekir.⁵⁷ Birey ancak kendine ait olan bir yeri, bir şeyi, kullanım haklarını veya gelirini vakfedebilir. Başka bir ifade ile birey devlete veya başka birisine ait olan bir yeri, kullanım hakkını veya gelirlerini vakfetme imkanına sahip değildir. Hür ve akıllı olan birisi sahip olduğu malvarlığını vakfedebilir. Vakfın oluşumunda zaruri olarak bulunması gereken bir diğer şart ise malvarlığının kullanımına ilişkin belirlenecek amaçtır. Herhangi bir varlığın vakfedildiğinde hangi amaç ile kullanılacağına da belirlenmesi gerekmektedir. Malvarlığı ve hangi amaçla kullanılacağı ikilisinin bir arada olması vakfın oluşumu için kanunların belirlediği asgari şartların yerine getirildiğini gösterir.⁵⁸

⁵⁵ Erhan Afyoncu, "Sipahi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 37/256.

⁵⁶ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 247.

⁵⁷ Zuhayli, *İslam Fikhi Ansiklopedisi*, 260.

⁵⁸ Türk Medeni Kanunu (TMK), *Resmî Gazete* 24607 (8 Aralık 2001), Kanun No. 4721, md.107.

3.3.1. Gayri-Müslimlerin Kurdukları Vakıflar

Bir kâfir, merayı veya mezrayı bir kiliseye vakfeylese sipahi, “bunun vakfı câiz değildir” diye âhara tapuya vermeye kadir midir? Cevap: Kadirdir. (Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1967, vr. 52a, 171b)

İbn Kemal’in gayri-müslimlerin kurdukları vakıflarda ise doğrudan müdahale edilmesine uygun bir yaklaşım sergilediği görülür. Ayrıca o, kiliseler için yapılan vakıfların geçersiz olduğuna dair karar vermiştir. Halefi olan Ebussuud ise “kilise için” ifadesi yerine “kilise fakirleri için” ifadesini kullanarak bu tür vakıfların geçerli olduğuna dair fetva vermiştir.⁵⁹ Lakin bu yaklaşım her yerde aynı şekilde uygulanmayıp coğrafi ve stratejik unsurlar dikkate alınarak farklı kararlar da verilebilmektedir.⁶⁰ Aslında İbn Kemal’in de bu yaklaşımının öncelikli gayesi vakıflar üzerinde devletin denetim yetkisini artırmaktır. Zira o, fethedilen yerlerin devlet ve millet menfaatini destekleyen faaliyetler ile vakfedilme amaçlarına da uygun bir şekilde varlıklarını devam ettirebilmesine uygun ortam sağlamayı amaçlamıştır.⁶¹

İbn Kemal’in vakıflar hakkında verdiği fetvaların sosyal hayata dair dikkat çeken bir başka yönü ise gayri müslim tebaa ile kurulacak ilişkilere ölçü sunmasıdır. Öncelikle azınlık olmalarına rağmen sahip oldukları haklar ile kullanımının belirli ilkelerle güvence altına alındığı görülmektedir. Bu yaklaşım, kültürel ve dini açıdan inanç özgürlüğünün o dönemde otoriteye sahip olan devlet nezdinde önemli görülerek insanlara azınlık da olsalar kendi inançlarını yaşama serbestisine ve hukuki olarak varlıklarının kabul edilmesi ile varlıklarını devam ettirebilmelerine izin verildiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Günümüzde olağan bir yaklaşım olarak kabul görmekte hala zorlanılan böyle bir tutumun o zamanın şartlarının oldukça fevkinde olduğu aşikardır. Böylece farklı din mensubu olanlara yönelik hoşgörü merkezli bir yaklaşım sergilenerek aslında insanlığın arayış içerisinde olduğu birlikte yaşama modeli o dönemde hayata geçirilmiştir. Geçmişte denenerak geçerliliği anlaşılıp günümüze sunulmuş olan bu yaklaşım küresel bir iyi olma formülü olarak da kabul edilebilir. Zira hoşgörü anlayışı aynı zamanda ötekine tahammül gösterebilme meziyetini de bünyesinde barındıran temel bir erdem olarak kabul edilmektedir. Bu erdem bireylere ve toplumlara bir arada yaşama becerisi kazandırmaktadır.

Sonuç

İbn Kemal’in vakıflarla ilgili fetvalarında aile kurumu, müteveli, Gayri-müslimlerle ilişkiler, devlet başkanının yetkileri ile güvenlik konuları ön plana çıkmaktadır. O, döneminde verdiği fetvalarla birey temelli bir duruş sergilemektedir. Söz konusu fetvalar cinsiyet ayrımı yapmadan bireyi merkeze

⁵⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi’nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul, Şûle Yay., 1998, s. 164.

⁶⁰ Siddik Korkmaz, “Osmanlı Kıbrıs’ında Gayrimüslim ve Kilise Vakıfları”, *ATEBE* 5 (Haziran 2021), 42.

⁶¹ İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*, 265.

olarak onun menfaatlerini öncelemektedir. Zürri vakıflar, aile üyelerinin ekonomik ihtiyaçlarını vakfedenin vefatından sonra da giderebilmesine zemin oluşturmaktadır. Bu yaklaşım hem ekonomik varlığın hem de aile bağlarının önemsendiğinin göstergesidir. Kız çocukları veya onlardan olan torunlarla ilgili tutumlar ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve ataerkil toplum yapısının dışavurumu olarak değerlendirilebilir. Zira kız çocukları ve onların çocuğu olan torunların kimi zaman bu şekilde ayrımcılığa maruz kaldığına dair örnekler bulunmaktadır. Bu vakıf türü aynı zamanda daha genel çerçevede toplum üyelerinin ekonomik imkanlarını genişleterek toplumsal refaha katkı sunma potansiyeli de taşımaktadır. Ancak çocukların toplumsal rollerini kazandırılmama neticesinde bireyin ihtiyaçlarını giderme olgunluğuna ulaşamaması nedeniyle sosyalleşmedeki başarısızlığın göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Bu başarısızlığın toplumsal refahı, varlığı ve devamlılığı etkilemesi kaçınılmazdır.

Vakıf mütevellisinin davranışları ile ilgili fetvalar da dönemin sosyal hayatına ışık tutan başka bir unsur olarak kabul edilebilir. Normal şartlarda güven odağında yer alan bu kişilerin sergilediği davranışların beklentileri karşılamamasının farklı sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bunların en önemlisi toplum üyeleri arasındaki güven ortamının sarsılmasıdır. Toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için öncelikli olarak güvenin sağlanmasına ihtiyaç vardır. Güven problemi aynı zamanda değerlerde meydana gelen aşınmanın da göstergesidir. Zira emanete hıyanet etmemek önemli bir toplumsal değerdir.

Aslında daha genel bir bakış açısı ile geçmiş dönemdeki bireyin ve onun oluşturduğu toplumun bu veriler ışığında incelenmesi sonucunda o dönemdeki meselelerin içeriğinin günümüzdekilerle benzerlikler gösterdiğini söyleyebiliriz. İbn Haldun'un geçmiş ve gelecek arasındaki benzerliği su üzerinden örneklendirdiği gibi insanın ve toplumun da çoğunlukla birbirine benzediği hakikatinin bir kez daha dışavurumu olarak kabul edilebilir.⁶² Farklı zamanlardaki insan duygularının, davranışlarının ve biyo-psiko-kültürel özelliklerinin birtakım farklı görünümlemlerle ve kısmi şekilsel değişikliklerle birlikte özünü muhafaza ederek mevcudiyetini devam ettirdiği müşahade edilmektedir. Başka bir ifade ile geçmişte yaşanmış ve gündeme getirilmiş sorunların aslında insanın zaaflarıyla paralellik gösterdiği ve öz açısından şekil, zaman ve şahıslar değişse dahi sorunlarda kayda değer bir benzerliğin varlığı dikkat çekmektedir.

⁶² İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, c. I, 20.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu makale, 14-16 Ekim 2022 tarihinde düzenlenen 5. Tokat Sempozyumunda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "İbn Kemal Fetvaları Üzerinden Dönemin Sosyal Hayatına Bakış" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. *Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "Overview of the Social Life of the Period Through the Fatwas of Ibn Kemal", orally delivered at the 5th Tokat Symposium on 14-16 October 2022. *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Afyoncu, Erhan. "Sipahi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/256-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Akipek, Şebnem ve Altaş, Hüseyin. "Vakıflarda Evladiye Davaları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47/1 (1998), 145-151. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000647

Aktan, Hamza. "Evlât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/526-527. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Akyıldız, Yasin – Abay, Ali Rıza. "Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15, (Aralık 2017), 141-157. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.372776>

Akyılmaz, S. Gül. "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2007), 471-502.

Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Cin, Halil – Akgündüz, Ahmet. *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*. c. II. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.

Çelik, Celalettin "Sosyal Bütünleşme ve Din". *Din Sosyolojisi*. ed. Mehmet Bayyığıt. Konya: Palet Yayınları, 2. Baskı, 2014.

Çoştı, Yakup. "Toplumsallaşma ve Din". *Din Sosyolojisi*. ed. İhsan Çapcıoğlu ve Niyazi Akyüz. 369-385. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Şûle Yayınları, 1998.

Ez-zerka, Mustafa Ahmed. *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku* çev. Servet Armağan. 3. Cilt. İstanbul: Timaş Yayınları, 1993.

Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/476-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 6. Baskı, 2003.

Günay, Ünver. *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 1995.

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 09 Eylül 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

Güngör, Özcan. "Amerika'daki Türk Gençleri için Cami ve Dini Sosyalleşme (New Jersey Örneği)", *Diyanet İlmî Dergi* 48/4, (2012), 117-136.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

İbn Haldûn, *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. I. Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1990.

İnalçık, Halil. "Vakıf Medeniyeti". *Vakıflar Dergisi, Vakıflar Dergisi* 80. Yıl Özel Sayısı (2019) 246-247. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.586914>

İnanır, Ahmet. "İbn Kemal'in "Risâle Fî Duhûli Veledî'l-Bint Fî'l-Mevkûf Ala Evlâdî'l-Evlâd" Adlı Risalesi Bağlamında Osmanlı Zürrî (Evlatlık-Evladiye) Vakıf Uygulamasında "Evlâd'ül-Evlâd" Meselesi" *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2012), 44-62.

İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.

İnanır, Ahmet. *İslam Hukuk Düşüncesinde İctihad, İttiba ve Taklid Tartışmaları*. Antalya: Otorite Kitap, 2016.

İnanır, Ahmet. *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat: Mes'eleler ve Çözümleri (Fetâvâ-yı İbn Kemal)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1989.

Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 11. baskı, 2002.

Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düsturu'l-amel li islahi'l-halel)*. Haz. Ali Can. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 1982.

Kirman, Mehmet Ali. *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.

Korkmazer, Sıddık. "Osmanlı Kıbrıs'ında Gayrimüslim ve Kilise Vakıfları". *ATEBE* 5 (Haziran 2021), 35-57. <https://doi.org/10.51575/atebe.910572>

Kur'ân Yolu. Erişim 16 Ocak 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>

Kurt, Abdurrahman. *İslam Çalışma Ahlakı*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.

Özen, Şükrü. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/240-242. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Öztürk, Nazif. "Mütevelli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Saraç, Yekta. *Şeyhülislâm Kemal Paşazâde*. İstanbul: Risale Yayınları, 1995.

TMK, Türk Medeni Kanunu (Kanun No. 4721). Resmî Gazete 24607 (8 Aralık 2001). Erişim 13 Ocak 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>

Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Uğur, Ahmet. *Kemalpaşa-zâde İbn-Kemal*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.

YÖK, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. "Ulusal Tez Merkezi". Erişim 10 Şubat 2023.

Zuhayli, Vehbe. *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*. çev. Ahmet Efe vd., İstanbul: Risale Basın Yayın, 2. Baskı, 1992.